

Др Далибор Ђукић

**ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА КАО ИМАЛАЦ ПРАВА СВОЈИНЕ У
КЊАЖЕВИНИ И КРАЉЕВИНИ ЦРНОЈ ГОРИ**

Анстракт

Након што је Влада Црне Горе утврдила Предлог закона о слободи вероисповести или уверења и правном положају верских заједница поново је актуелизовано питање статуса црквене имовине у Црној Гори. Предлогом закона предвиђено је подржављење (национализација) земљишта и објеката које користе верске заједнице, а који су прибављени из јавних прихода државе или су изграђени на територији Црне Горе заједничким улагањима грађана до 1. децембра 1918. године. Законодавац тврди да би се на овај начин исправила историјска неправда јер је, наводно, црквена имовина у књажевини и краљевини Црној Гори била у државном власништву. У раду ће бити приказани и анализирани прописи којима су били регулисани право својине и статус црквене имовине у Црној Гори, као и релевантна архивска грађа која се чува у Архиву Југославије. Основна хипотеза изнета у раду је да црквена имовина никада није била у својини кнежевине или краљевине Црне Горе. Међутим, право својине над црквеним земљиштем и објектима било је подвргнуто ограничењима која су била заснована на позитивноправним прописима и чији је циљ био да се сачувају црквени поседи и спрече злоупотребе приликом располагања црквеном имовином.

Кључне речи: *црквена имовина, Црна Гора, право својине, Општи имовински законик.*

1. УВОД

Зета је током средњег века била једна од области српске средњовековне државе. Потпала је под османску власт 1496. године и од тада се појављује назив Црна Гора. У мањем делу те области развила се посебна племенска организација која се темељила на правилима обичајног права. Изградњи натплеменске власти посебно је доприносила Црногорска митрополија. Иако је у једном периоду црногорске историје изгледало да ће установа гувернадурства преузети примат, од 1797. године једини господар Црне Горе постао је владика Петар Шпетровић. У личности црногорског владике биле су обједињене црквена и световна власт.¹ Такво стање потрајало је све до 1852. године, када власт преузима књаз Данило Петровић. У том периоду у Црној Гори није постојала државна црква, већ црквена држава. Доласком на власт књаз Данила Петровића Црна Гора постаје кнежевина, а црквена и световна власт се

¹Зоран Мирковић, *Српска правна историја*, Београд 2017, 199-202.

раздвајају. Након трагичне смрти књаза Данила владар постаје Никола Петровић који је Црном Гором владао непуних шест деценија.

У раду су анализирани акти и прописи којима је регулисан статус црквене имовине у Црној Гори у периоду од 1868. до 1918. године. Нажалост, не постоје бројни извори из тог периода црногорске историје који се тичу статуса црквене имовине. Посебан изазов је наћи опште или појединачне правне акте из којих се види да је црква имала право својине над црквеном непокретном имовином. Наиме, први кораци ка раздвајању црквене, државне и личне кнежеве имовине учињени су на скупштини одржаној 24. марта 1868. године.² То је била велика прекретница у историји Црне Горе јер је укинут режим власти својствен средњем веку и отворен је пут ка формирању савремене државне организације.³ Одлуке благовештенске скупштине објављене су у Црногорском годишњаку „Орлић“ за 1869. годину. У раду су приказане заједно са манифестом краља Николе из 1895. године којим он потврђује Цетињском манастиру право својине на земљишту на којем је подигнута цетињска варош. Оверени препис овог акта из 1895. године налази се у Архиву Југославије и тај препис је коришћен у изради овог чланка.

Затим су у раду обрађена два обимнија законска текста: Општи имовински законик Валтазара Богишића из 1888. године и Устав православних консисторија у Књажевини Црној Гори из 1904. године. Оба акта садрже прописе о праву својине над црквеном имовином, као и правила о посебном поступку располагања том имовином. У расправама о имаоцу права својине на црквеној имовини у Црној Гори често се износе погрешна и тенденциозна тумачења прописа садржаних у горе наведеним актима.

У трећем делу рада приказана је грађа из Архива Југославије коју је прикупила Стручна комисија за разграничење државног од црквено-манастирских имања у Црној Гори и регулисање односа између заватинара-закупаца и црквених власти. Законом о дванаестинама за месеце август-новембар 1925. године овлашћен је министар вера да путем комисијске експертизе изврши разграничења између државних и црквено-манастирских имања у епархијама цетињској, никшићкој и пећској.⁴ Финансијским законом за 1927/28. годину регулисан је састав комисије и прописана су правила по којима ће она поступати.⁵ У складу са

²Скупштина је одржана на празник Цвети и Благовести 1868. године.

³З. Мирковић, 202.

⁴Закон о буџетским дванаестинама за месеце август, септембар, октобар и новембар 1925. године, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 36/1925.

⁵Финансијски закон за 1927/1928, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 16/1927.

чл. 156, ст. 2 поменутог Закона, Комисија је решења доносила по слободном уверењу, а на основу прикупљеног доказног материјала. Пошто су цркве и манастири морали доказивати право својине на спорним непокретностима, комисији су достављени различити акти коју су могли послужити тој сврси. Министар вера је 22. октобра 1927. године саставио Упут за разграничење између државних и црквено-манастирских имања у епархијама црногорско-приморској-Цетиње, захумско-рашкој-Никшић и пећској у Црној Гори и регулисање односа између заватинара-закупаца црквено-манастирских добара са једне и црквених власти са друге стране.⁶ У складу са чл. 29 Упута комисија је била у обавези да након окончања свог рада достави извештај о раду и сва акта Министарству вера које је преузело обавезу да их чува у својој архиви. Тако је документација којом су цркве и манастири у Црној Гори доказивали право својине на спорним имањима завршила у архиви Министарства вера, тј. Министарства правде које је преузело послове Министарства вера. Данас се ти документи чувају у Архиву Југославије, фонд Министарства правде Краљевине Југославије-верско одељење.

Основна хипотеза која се износи у раду јесте да сви анализирани документи, као општи и појединачни правни акти, доказују да су цркве и манастири у Црној Гори били имаоци права својине. То право јесте било ограничено јер је свако располагање црквеном имовином подлегало претходном одобрењу надлежних државних власти. Ограничење права не значи да право не постоји. Напротив. Ограничења су доказ да право постоји, али је право својине на стварима која имају нарочит значај за друштвену заједницу ограничено у оној мери у којој то изискује заштита општег интереса. У раду је коришћен историјски метод пошто је реч о проучавању феномена и установа из српске правне прошлости. Такође, примењен је нормативни и догматски метод ради утврђивања правог значења прописа и њиховог правносистематског сагледавања.

2. БЛАГОВЕШТЕНСКА СКУПШТИНА И УКАЗ КРАЉА НИКОЛЕ

На Благовештенској скупштини одржаној 1868. године донете су одлуке на основу којих је извршено раздвајање државне, владарске и црквене имовине. У тексту објављеном у Црногорском годишњаку „Орлић“ наведено је да је књаз Никола за ову скупштину дао „приуговорити Споменицу свијех добарасвојих државнихи црквене цетињске“.

⁶Упут за разграничење између државних и црквено-манастирских имања у епархијама: црногорско-приморској – Цетиње, захумско-рашкој – Никшић и Пећској у Црној Гори, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 68/1927.

⁷ Затим је предложио да скупштина на основу Споменице утврди добра која припадају црви на Цетињу, држави, кнезу као господару и њему лично „као његово властито добро“. Скупштина је потом детаљно прописала шта спада у имовину Цетињске цркве.⁸ Сва имовина предата је „управи“ митрополита као „беспосредногговорниказаобрацковна“, који „беззнањавласти,не можеништакупити,продати,промијенитиили дароватиод оногаштоцрквипринадлежи“.⁹ Тако је извршена једна од првих већих финансијских реформи у Црној Гори.¹⁰ Приходи од црквених и манастирских имања пренети су у посебну касу из које су финансирани црква и просвета, а црквена имања раздвојена су од владарских и државних.

Питање које се поставља јесте да ли је црква имала право својине или само право да управља имовином о којој је овде реч? Свака недоумица отклоњена је признањем да је митрополит непосредни одговорник. Као што је В. Џомић раније приметио термини непосредни и непосредни нису синоними, већ се ради о речима другачијег значења и етимологије.¹¹ Установљава се ограничење да митрополит „без знања власти, не може ништа купити, продати, промијенити или даровати од онога што цркви принадежи“. То значи да митрополит уз *знање* власти може да *купи, прода или покони* црквену имовину. Дакле, није држава та која учествује у правном послу и која располаже црквеном имовином, већ митрополит.

Поставља се питање из ког разлога је држава инсистирала да буде упозната са свим актима о располагању црквеном имовином. Одговор се налази у дешавањима која су претходила скупштини из 1868. године. Наиме, књаз Никола је 1864. године наредио да се попише земља оних

⁷Ј. Сундечић, *Орлић црногорски годишњак стари и нови, за просту годину 1896*, Цетиње б.г, 60-61.

⁸„Имовини споменуте цркве по признању скупштине,припале су све земље,горе,и васколик метех, куд хрисовуља Иван-бегова пише,изузимајући оно,што су коме даровали досадањи поглавари реченог храма. Све земље дане у прилог истом храму. Риболови: Волач, Каруч, Калуђерово око, Шувица и седми дио од Граба. Три млина на Скали. Приход производа писанијех владиком Никанором у Русији,што се находи у руској банки,и од кога годишња добит износи по 130 дуката цес. и најпосље 1000 цес. дуката на годину, који су још од Павла I руског Цара манастиру цетињском у прилог одређени“.

⁹Ј. Сундечић, *Орлић црногорски годишњак стари и нови, за просту годину 1896*, 62-63.

¹⁰Ристо Драгићевић, „Прилози економској историји Црне Горе, 1861–1870“, *Историјски записи* 2/1954, 442.

¹¹Велибор Џомић, Фалсификатори, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-06-04-2008/falsifikatori>, 9. децембар 2019.

манастира који су имали слабе управљаче, да се та земља понуди народу у закуп и да се одреде плате монасима. Испоставило се да је овај опит био „јакко добар и користан“.¹² Суштина реформе спроведене 1868. године била је да се приходи од манастирских имања преусмере у посебну касу из које су издржавани учитељи и питомци школа. Монасима је од тих прихода исплаћивана само плата. Дакле, држава је имала интерес да сва манастирска и црквена имања буду дата под закуп и да донесу што је могуће већи приход. Из тог разлога је стварни власник тих ствари (црква) морао да обавести државне власти о свакој промени која се тицала тих непокретности попут: промене закупца, промене износа закупнине или њихове евентуалне продаје. Колико је ова реформа била успешна говори пример манастира Острог који је 1867. године био у дефициту 34 фиорина, док је после реформи остварио суфицит у износу између 5000 и 5600 фиорина.¹³ Дакле, држава је имала легитимни интерес да установи ограничења права својине на црквеној имовини, али титулар тог права није промењен. Он је увек био и остао исти.

Да је све горе наведено тачно потврђује и један појединачни правни акт. Реч је о указу књаза Николе од 17. јуна 1895. године. У њему се најпре говори о Цетињском манастиру али и о српском карактеру црногорске државности: „Кроз зла времена, што су прелећела изнад српског народа, уништивши му и траг државног живота, ова задужбина Ивана Црнојевића, посљедњег независног српског Владаоца, тако обилато обдарена, била је у стању да сачува у непрекидностидржавну мисао, коју је у оној олујини тај мудри српски владаоц склонио под Орлов Крш; и сем тога, да сачува до наших дана једину епископску столицу од оних, што је Св. Сава подигао у српској држави“.¹⁴ Затим доносилац акта констатује да се „на цетињском пољу, и то на својини манастирској, засновала варош“ па стога утврђује обавезу да све куће у Цетињу плаћају манастиру лактарину (аренду, закупнину). Посебно је битно да се користи термин манастирска својина. Доносилац акта као да је предвидео са каквим ће се изазовима Цетињска црква суочавати па је посебном одредбом одагнао сваку сумњу у карактер права које се манастиру признаје: „Овијем најсвечаније потврђујемо манастиру право својине земљишта, на ком се цетињска варош, Наша Престоница, подиже, те дајемо свакоме на знање, да ово земљиште остаје за сва идућа времена у искључивој својини Цетињског манастира свето и неприкосновено“. Заиста би било тешко, заправо немогуће, релативизовати одредбе Указа књаза Николе из 1895. године.

¹²Р. Драгићевић, 446.

¹³Милан Костић, *Школе у Црној Гори*, Панчево 1876, 68-69.

¹⁴Архив Југославије, Фонд Министарства правде-верско одељење, 63-4.

Да постоје и такви покушаји у Црној Гори показује истицање тврдње да је право својине изузетно признавано само Цетињском манастиру, због његовог изузетног значаја. То је, наводно, био једини изузетак од општег правног режима у којем је црквена имовина била у државној својини.¹⁵ Овај аргумент нема вредност јер се њим може оспорити свака тврдња због малог броја релевантних извора из којих се види да су цркве и манастири у књажевини и краљевини Црној Гори уживали право својине. Према истом аутору Цетињски манастир је имао својину над цетињским пољем, но сам манастир је био у својини државе. Дакле, манастир који није поседовао себе, поседовао је целу црногорску престоницу. Оваква конструкција, иако је данас могућа, крајем 19. века у Црној Гори сигурно није била правно ни фактички остварива. Аутор, заправо, покушава да релативизује одредбе акта који јасно и недвосмислено потврђује Цетињском манастиру од раније стечено право својине, док се аналогијом може закључити да су то право имали и други црквеноправни субјекти.

3. ОИЗ И УСТАВ ПРАВОСЛАВНИХ КОНСИСТОРИЈА

Заговорници теорије да је црквена имовина у Црној Гори била у државном власништву позивају се на одредбе Општег имовинског законика за Књажевство Црну Гору (ОИЗ) и то посебно на чл. 719 који гласи: „Непокретна добра православних цркава и манастира, не могу се никако продавати или иначе уступати, безнарочита допуштења државне власти“. Из ове одредбе изводи се закључак да је држава „имала врховну, суверену власт (*supremapotestas*) и својину“ над верским објектима Православне цркве у Црној Гори.¹⁶ Овде је, заправо, реч о ограничењу права својине, а не о пропису којим се признаје да је држава титулар права својине нанепокретној црквеној имовини. Да је аутор Законика желео да каже да држава располаже црквеним непокретностима сигурно би то урадио на много прецизнији начин. У том случају не би ни била потребна дозвола државних власти јер би се она подразумевала. Кључно питање је ко би биле стране које закључују правни посао усмерен на пренос права својине: купац и црквеноправно лице или купац и држава? Ако би одговор био купац и држава онда би чл. 719 ОИЗ био потпуно излишан и бесмислен. Зашто би држави требала посебна дозвола државних власти да

¹⁵<https://www.antenam.net/istorija/73723-prije-150-godina-zastupnici-naroda-crnogorskog-potvrdili-imovina-crkve-ostaje-svojina-drzave-1>, 10. децембар 2019.

¹⁶Новак Ацић, Краљевина Црна Гора је била власник црквене имовине, <https://portalanalitika.me/clanak/324075/kraljevina-crna-gora-je-bila-vlasnik-crkvene-imovine>, 10. децембар 2019.

располаже сопственом имовином? У чл. 719 не стоји да држава располаже непокретним добрима православних цркава, већ само да даје нарочито допуштење. Између термина располагати и допустити постоји јасна и суштинска разлика. Право располагања задржава црквеноправни субјект који је титулар права својине. Може се поставити и хипотетичко питање: шта у случају да црква затражи дозволу за продају одређене непокретности, добије „нарочито допуштење“ државних власти, па у међувремену одустане од продаје. Да ли би се сматрало само на основу „нарочитог допуштења“ да је дошло до преноса права својине? Наравно да не, јер то није један од начина стицања својине. Дакле, ипак је црква та која, уз дозволу државе, располаже својом непокретном имовином, што даље значи да је ималац права својине. Држава увек има суверену власт и то је неспорно. Остаје, међутим, нејасна конструкција по којој држава има неку вишу власт и својину у односу на својину и власт коју има црква. Чини се као да аутор заступа став да је у Црној Гори постојао и опстајао средњовековни концепт подељене својине, барем када је реч о црквеним непокретностима. Да би се свака сумња отклонила овде ће бити приказане релевантне одредбе ОИЗ којима је регулисан статус црквене имовине и цркве као правног субјекта.

Најпре треба напоменути да је Општи имовински законик за Књажевство Црну Гору написао истакнути професор историје словенских права на универзитету у Одеси и члан Уједињене омладине српске Валтазар Богишић. Законик је донет на празник Благовести 1888. године. Назван је имовинским јер садржи прописе којим су регулисани само стварно и облигационо право.¹⁷ У првом делу Законика налазе се кратка Уводна правила и наређења која, између осталог, говоре и о правним субјектима. У складу са чл. 14ОИЗ, „Осим рођених људи, тј. личних имаоника, имаоници могу још бити: и Кућа (владарска), и општина, и црква, и држава и заклади, и у опште свака установа којој закон признаје ту особитост“.¹⁸ Дакле ОИЗ признаје црквама правни субјективитет и могућност да буду имаоци права својине. Под црквама се подразумевају све црквене установе којима унутрашњи прописи цркве признају правни субјективитет. У прилог ове тврдње говори чл. 716: „Имаоници су: православне цркве, манастири и друге црквене установе којима ту особитост признају црковна правила и црковна власт, а то признање није у опрјечи са државним законом. То исто буди речено и о црквама и црковним уредбама других хришћанских исповијести које држава признаје“.¹⁹ Општи имовински законик изједначаје цркве и манастире са

¹⁷З. Микровић, 210-211.

¹⁸Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, Цетиње 1898, 5.

¹⁹ Ibid,

свим осталим имаоцима права својине. Једина разлика налази у чињеници да је за располагање црквеном имовином потребна сагласност државних власти. Као што је већ поменуто, ово ограничење је уведено из разлога што износ државних прихода зависи од црвене имовине, па самим тим држава има интерес да се та имовина само увећава и да се њом располаже само у изузетним ситуацијама. Заправо, интенција црногорског законодавца је да располагање црквеном имовином буде изузетак, који ће врло рестриктивно одобравати државне власти. У сваком случају право својине остаје неокрњено и имаоци тог права су црквеноправни субјекти.

У прилог тези да је црквена имовина у Црног Гори била у државној својини Наводи се и чл. 109 Устава православних консисторија у Књажевини Црној Гори из 1904. године који гласи: „Непокретна добра црквена не могу се продавати, замјењивати или иначе уступати. Ако интерес дотичне цркве захтијева да би требало какво добро продати или промијенити са другим, у оваквом случају консисторија ће претходно учинити све потребне извиђаје и тада ће поднијети предлог Министарству просвјете и црквених дјела. Последња ријеч у оваквим стварима припада Књажевској Државној власти“. Из наведеног се изводи закључак да је држава била власник црквене имовине „јер је она једино могла одлучити могу ли се продавати или уступати непокретна православна добра“. Наводно, црква није имала топраво. Даље се тврди да црква није имала својину него државину јер „неби писало да о томе мора тражити нарочиту дозволу државе, која је у том погледу имала својинска овлашћења“.²⁰ Истина је да без дозволе државе црква није могла располагати својом имовином, али то не значи да се њена имовина налазила у својини државе. Као што је већ речено главно питање није ко даје дозволу, већ ко располаже. Из текста чл. 109 Устава Православних Консисторија јасно је да држава не располаже црквеном имовином, већ само даје одобрење без којег није могуће извршити пренос права својине над црквеним непокретностима. Одредба да „последња ријеч у оваквим стварима припада Књажевској Државној власти“ служи да нагласи обавезност државног одобрења. У овом погледу одредбе Устава православних консисторија усаглашене су са одредбама Општег имовинског законика. Тврдња да тражење државне дозволе значи да црква није ималац права својине нема никаквог правног смисла. Право својине власника културног добра може и данас бити подвргнуто драстичним ограничењима. И поред

²⁰Новак Адић, Краљевина Црна Гора је била власник црквене имовине, [https://portalanalitika.me/clanak/324075/kraljevina-crna-gora-je-bila-vlasnik-crkvene-
imovine](https://portalanalitika.me/clanak/324075/kraljevina-crna-gora-je-bila-vlasnik-crkvene-imovine), 10. децембар 2019.

тих ограничења власник у одређеном обиму задржава сва својинска овлашћења.²¹

Да би се у потпуности разумео садржај чл. 109 Устава православних консисторија треба га сагледавати у правносистемској вези са осталим сродним одредбама садржаним у истом акту.²² Најпре, чл. 109 налази се у седмој глави Устава православних консисторија која носи наслов Парохије и управа црквено-општинске имаовине. Као што сам наслов упућује, седма глава се у дели на две целине, а спорни члан припада другој под насловом Управа црквено-општинске имаовине. У чл. 99 Устава који је уједно и први члан другог дела седме главе стоји следеће: „Свака црква у опште, а посебно парохијска црква има цонога дијела опште имаовине црквене које јој припада и које је добила даровштином, наслеђством, завјештајем или сличним којим законитим начином. Као таква црква има сва она права која ужива сваки други лични имаоник, и она сама за себе представља самосталну јуридикчку личност“. Ова одредба је прва којом се регулише „управа црквено-општинске имовине“. То је основна одредба којом се потврђује да (парохијске) цркве поседују правни субјективитет и право својине над њиховом имовином. У чл. 109-111 које нормотворац ставља на сам крај другог дела седме главе Устава православних консисторија налазе се ограничења садржине права својине које је признато у првој и основној одредби. Аутор Устава прво је формулисао опште правило, па потом његова ограничења што је у складу са правилима (тадашње) номотехнике. Све поменуте одредбе сагледане и протумачене на овај начин налазе се у потпуној сагласности са релевантним одредбама ОИЗ о којима је било речи раније.

Када је реч о садржини чл. 99 Устава православних консисторија, може се само закључити да су његове одредбе више него јасне и прецизне. Цркве су изједначене са свим приватним власницима имовине. Ако црква није имала право располагања и право својине, како то тврде поједини заступници теорије о државној својини над црквеном имовином, онда то право није имао ниједан власник имовине у Црној Гори. Заиста је тешко формулацију да свака црква има „право да буде власником“ протумачити као пропис којим се цркви признаје само право плодуюживања или коришћења црквене имовине. Било би несувисло прихватити претпоставку да аутори ОИЗ и Устава православних консисторија нису познавали терминологију и да нису умели да формулишу прописе тако да се из њих јасно види која својинска овлашћења поседују цркве у Црној Гори.

²¹Обрен Станковић, Миодраг Орлић, *Стварно право*, Београд 1996, 61.

²²*Устав православних консисторија у Књажевци Црној Гори*, Цетиње 1904, 38-39.

4. РАД СТРУЧНЕ КОМИСИЈЕ ЗА РАЗГРАНИЧЕЊЕ ДРЖАВНОГ ОД ЦРКВЕНО-МАНАСТИРСКИХ ИМАЊА У ЦРНОЈ ГОРИ

Као што је већ у уводу рада поменуто Стручна комисија за разграничење државног од црквено-манастирских имања у Црној Гори и регулисање односа између заватинара-закупаца и црквених власти (Стручна комисија) формирана је на основу два законска акта: Закона о дванаестинама за месеце август-новембар 1925. године и Финансијског закона за 1927/28. годину. Министар вера је 1927. године прописао Упут за разграничење између државних и црквено-манастирских имања у епархијама црногорско-приморској-Цетиње, захумско-рашкој-Никшић и пећској у Црној Гори и регулисање односа између заватинара-закупаца црквено-манастирских добара са једне и црквених власти са друге стране. Тиме је заокружен нормативни оквир за формирање и рад ове Комисије. Стручна комисија је прикупила обимну документацију којом су цркве и манастири доказивали своја права на спорној имовини. Овде ће бити приказано свега пар докумената који својим садржајем недвосмислено указују да су црквеноправни субјекти (углавном манастири) били имаоци права својине у Краљевини Црној Гори.

По обиму поднесака међу највеће спорове који су се водили пред Стручном комисијом спада спор између Консistorије цетињске и Општине вароши Цетиње у вези признавања „права влаштине“ на земљишту на којем је подигнута варош Цетиње и наплате лактарине коју је прописао књаз Никола 1895. године. Један од сачуваних докумената је допис Цетињске консistorије упућен председнику Општине вароши Цетиње Спасоју Пилетићу.²³ У допису стоји да је претходни председник Општине вароши Цетиње затражио од митрополита да се за ново варошко гробље уступи део земљишта манастира Цетиње. Консistorија дописом обавештава Општину да је Управа манастира драговољно излази у сусрет жељи Општине и да ће јој уступити потребно земљиште. Затим Консistorија предлаже да се формира комисија која ће изабрати подесно место за гробље, а Управа манастира ће тај комад земљишта „на употребу Општини уступити, али с тијем да ће то земљиште за вазда остати као својина Цетињскога манастира“. Као што је и раније указано, манастир Цетиње био је носилац права својине над свим земљиштем које му је

²³Консistorија цетињска бр. 1254 од 9. октобра 1913. године, Архив Југославије, Фонд Министарства правде-верско одељење, фас. 4.

припадало и, као што се види из дописа, Управа манастира је одлучивала на који начин ће то земљиште бити коришћено.

Више докумената који могу бити занимљиви за тему овог рада достваљено је поводом спора између Православне консисторије и Саве Т. Јовановића који је користио гору манастира Брчели, а није плаћао аренду од 1910. године. У више аката митрополита Митрофана Бана стоји да „Гора која је за дуг узета од пок. Андрије Никова Јовановића из Брчела, остаје у потпуној власттини манастира Брчeosког“.²⁴ Слична констатација налази се и у акту манастира Брчели који потписује јеромонах Макарије Ђуришић.²⁵ Термин „потпуна власттина“ који користи митрополит Митрофан Бан неодољиво подсећа на римски концепт својине који се може изразити синтагмом „*plenainrepotestas*“.²⁶ Тим термином сигурно није означавано право плодуживања или неко крње право својине. И у Општем имовинском закону се термином власттина означава право својине.²⁶ Такође, мало је вероватно да митрополит Митрофан Бан, који је на трону црногорских митрополита провео скоро 35 година и који је обављао бројне државне и црквене функције, није познавао обим и садржај права које манастирима признаје правни поредак Црне Горе. Једини логичан закључак је да акти митрополита Митрофана Бана недвосмислено указују да су манастири имали пуно право својине над својом покретном и непокретном имовином.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Постоји више разлога због којих није лако доказати ко је био титулар права својине над црквеном имовном у књажевини и краљевини Црној Гори. Најсигурнији пут био би да се утврди ко је имао овлашћење располагања (*ius disponendi*) том имовином. Међутим, интенција црногорског законодавца од 1868. године била је да ограничи или чак да забрани располагање црквеном имовином. Разлог су разне злоупотребе до којих је долазило, као и чињеница да од те године држава преузима управу над приходима од манастирских имања. Зато су једини релевантан извор информација о правном режиму црквене имовине акти којима се регулишу стварноправни односи уопштено и унутрашња црквена организација. Њиховом анализом утврђено је следеће: не постоји пропис

²⁴ Консисторија цетињска бр. 2567.А.1908-3180 од 26. новембра 1910. године; Консисторија цетињска бр. 2568.А.1908-3180 од 26. новембра 1910. године, Архив Југославије, Фонд Министарства правде-верско одељење, фас. 4.

²⁵ Манастир Горње Брчело бр. 6 од 17. јуна 1911. године, Архив Југославије, Фонд Министарства правде-верско одељење, фас. 4.

²⁶ *Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору*, Цетиње 1898, 11.

којим се експлицитно признаје држави право својине над црквеном имовином. Насупрот томе, постоји пропис којим се цркви (или црквеноправним субјектима) експлицитно признаје да су као титулари права својине потпуно изједначени са свим осталим имаоцима тог права (чл. 99 Устава православних конзисторија). Иако црква без сагласности државних власти није могла да располаже својом имовином она није изгубила овлашћење располагања. Обавеза прибављања државне сагласности представља само легитимно ограничење постојећег права својине. Не постоји ниједан правни извор којим се држави признаје право располагања црквеном имовином. Терминологија која се у изворима користи да би се означио обим својинских овлашћења цркве (поптунавлаштина, влаштина, својина) говоре у прилог тези да је црква била ималац пуног, а не неког крњег права својине. Тим терминима сигурно није означаваана државина (по ОИЗ: држина). Дакле, анализа правних споменика и извора из времена књажевине и краљевине Црне Горе недвосмислено је показала да је православна црква током постојања те државе била титулар права својине над црквеном имовином, тј. даје била власник а не само држалац или плодуживалац сопствене имовине.

На крају треба побити још једну тезу коју заступају заговорници теорије о државној својини над црквеном имовином. Постоје тврдње да за време Краљевине СХС/Југославије право својине на црвеној имовини „није пренето на Патријаршију у Београду-Српску православну цркву (СПЦ), њену Епархију црногорско-приморску или друге потчињене јој ентитете“.²⁷ Истина је да право својинена црквеној имовини није пренето на православне цркве и манастире са територије Црне Горе из простог разлога што су оне то право већ имале па није било потребе да им га неко поново преноси. а није било ни могуће да држава пренесе право које нема (*nemoplus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet*). Да је Краљевина СХС признавала црквама и манастирима право својине доказују и записници Стручне комисије за разграничење државног од црквено-манастирских имања у Црној Гори и регулисање односа између заватинара-закупаца и црквених власти. Из тих записника се види да су се спорови водили око права влаштине, а не само око права коришћења или права убирања плодова са спорних имања. Само један од примера је одлука Министра вера као другостепене инстанце, којом се одобрава пресуда Стручне комисије у којој стоји да је „Краљевина СХС дужна признати Манастиру цетињском право влаштине“ на спорном земљишту.²⁸ Из наведеног се

²⁷<https://www.antenam.net/istorija/73723-prije-150-godina-zastupnici-naroda-crnogorskog-potverdili-inovina-crkve-ostaje-svojina-drzave-1>, 10. децембар 2019.

²⁸ Министарство вера Краљевине СХС, Православно одлење бр. 348 од 18. јула 1928. године, Архив Југославије, Фонд Министарства правде-верско одељење, фас. 4.

види да је Краљевина СХС/Југославија признавала цркви право својине на њеној имовини. То потврђују и одредбе чл. 156 Финансијског закона за 1927/28. годину којим је предвиђено да се након регулисања својинских односа, имања цркава и манастира у Црној Гори предају „на властиту употребу надлежним властима Српске православне цркве, које ће на основу извршних решења извршити убаштињење...црквено-манастирског имања у року од годину дана“.²⁹ Дакле, не само да је православна црква била титулар права својине на црквеној имовини у Црној Гори, већ постоји непрекинут континуитет у вршењу тог права од времена Књажевине Црне Горе па све до данас.³⁰

²⁹Финансијски закон за 1927/1928, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 16/1927.

³⁰Уз одређене изузетке у које спада имовина национализована током вишедеценијске комунистичке владавине.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Архив Југославије, Фонд Министарства правде-верско одељење, фас. 4.

Ацић Н., Краљевина Црна Гора је била власник црквене имовине, <https://portalanalitika.me/clanak/324075/kraljevina-crna-gora-je-bila-vlasnik-crkvene-imovine>, 10. децембар 2019.

Драгићевић Р., „Прилози економској историји Црне Горе, 1861–1870“, Историјски записи 2/1954.

Закон о буџетским дванаестинама за месеце август, септембар, октобар и новембар 1925. године, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 36/1925.

Костић М., *Школе у Црној Гори*, Панчево 1876.

Мирковић, З., *Српска правна историја*, Београд 2017,

Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, Цетиње 1898, 5.

Станковић О., Орлић М., *Стварно право*, Београд 1996.

Сундечић Ј., *Орлић црногорски годишњак стари и нови, за просту годину 1896*, Цетиње б.г.

Упут за разграничење између државних и црквено-манастирских имања у епархијама: црногорско-приморској – Цетиње, захумско-рашкој – Никшић и Пећској у Црној Гори, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 68/1927.

Финансијски закон за 1927/1928, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 16/1927.

Џомић В., Фалсификатори, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-06-04-2008/falsifikatori>, 9. децембар 2019.

<https://www.antenam.net/istorija/73723-prije-150-godina-zastupnici-naroda-crnogorskog-potvrdili-imovina-crkve-ostaje-svojina-drzave-1>, 10. децембар 2019.

Dalibor DJUKIC, LL.D
Assistant Professor

University of Belgrade, Faculty of Law

ORTHODOX CHURCH AS A PROPERTY OWNER IN THE PRINCIPALITY AND KINGDOM OF MONTENEGRO

Summary

The only relevant source of information about the legal regime of church property are the acts that regulate the property law in general and the internal church organization. Their analysis indicates that there is no regulation explicitly recognizing to the State the right of ownership over church property. In contrast, there is a regulation that explicitly recognizes to the church (or ecclesiastical entities) that as title holders of property rights, they are completely equal to all other holders of that right (Article 99 of the Constitution of Orthodox Consistories). The obligation to obtain state consent is only a legitimate restriction on existing property rights. There is no legal source recognizing the state's right of disposal of the church property. Thus, an analysis of the legal sources from the time of the principality and kingdom of Montenegro showed unequivocally that during the existence of that state, the Orthodox church was the owner of the property right over the church property, ie. that it was the owner and not just the holder or the beneficiary of its own property.

Keywords: church property, Montenegro, property rights, General Property Code for the Principality of Montenegro.

Рад је предат 13. децембра 2019. године, а након мишљења рецензената, одлуком главног и одговорног уредника, одобрен за штампу.